

BENLİK KAVRAMI VE BEN ŞEMALARI

Doç. Dr Betül AYDIN*

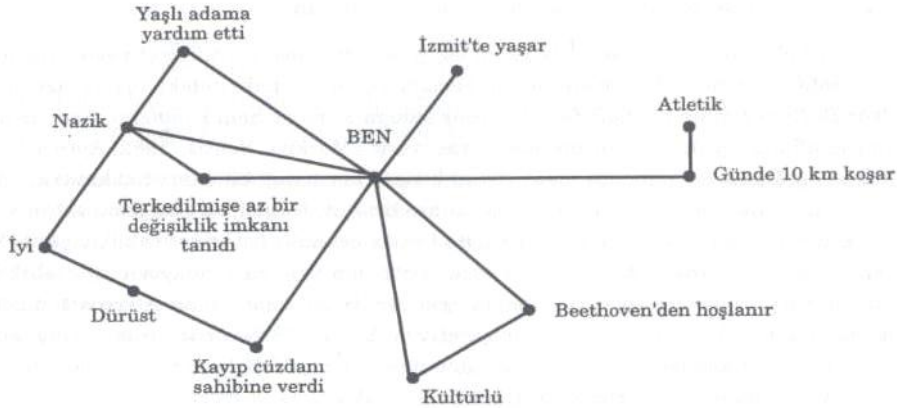
Benlik kavramın» şahsın kendisine bakış açısı, kendisini zihninde temsil ediş biçimi şeklinde tanımlamak mümkündür. Ayrıca, benlik kavramı şahsın kendisi ile ilgili algılamalarının, kişisel atıflarının (yüklemelerinin), geçmiş yaşantılarının, gelecekle ilgili hedeflerinin, sosyal rollerinin onun zihninde temsil edilişi, ve zihinde kavramsal ben olarak odaklaşmasıdır.

Bireyin benliği ile ilgili olarak hafızasında oluşturduğu kavramlar, yaşantısında edindiği diğer kavramlardan çok farklı olmamakla beraber daha karmaşık ve çeşitlidir..Kihlstrom ve Cantor (1984) benlik kavramlarının zihinde temsil edilişleri itibariyle içerik bağımlı kavramlar olduğu görüşündedir.İçerik bağımlı benlik kavramları, bireyin çeşitli durumlarda kendisiyle ilgili inançlarını temsil eder (Fiske ve Taylor, 1991). örnek olarak, öğrenci olan bir kişinin akademik ortamda kendisini algılayış biçimi verilebilir. Akademik ortamda öğrenci kendisini zeki, girişimci, öğrenmeye meraklı özelliklerle tanımlarken; arkadaş ilişkileri boyutunda dışa dönük, dostça, fedakâr gibi özelliklerle tanımlayabilir. Örnekten de anlaşıldığı gibi sosyal ortam, bireyin benlik yapısının belirli boyutunu etkileyerek, kişinin ortama ilişkin inançlarının ön plana geçmesini sağlar. Arkadaş ortamında bireyin sosyal benliği; okul ortamında ise akademik benlik ön plandadır.

Kişinin kendisiyle ilgili genel kanaati ve bakış açısı olarak tanımlanan benlik kavramının kişinin hafızasındaki oluşumunun, başka kavram yapılarının oluşumuna benzediği kabul edilmektedir. Söz konusu kavram yapılarının hafızada kodlanış tarzı benlik kavramı ile ilgili çevreden gelen verilerin yanı sıra, kişinin yaşamış olduğu belirli olayların izlerini ve verilerini de içermektedir.Hafızada benliği oluşturan izlenimlerin ve boyutların hiyerarşik bir düzen içerisinde olup olmadığı günümüzde tartışma konusu olmaktadır.Smith ve Medin (1981) gibi araştırmacılar benliğin hafızadaki nüvelerinin düzensiz ve hiyerarşik olmayan bir özellik gösterdiğini iddia ederlerken, Bower ve Gilligan (1979) benliğin hafızada çağrışım esasma bağlı bir düzen içinde olduğu kanaatinde ısrar etmektedirler.Benlik ve hafızadaki içeriği konusunda ileri sürülen formülasyonların çoğu, benliğin hafızada kısmen muayyen bilgi yapısı ile ilişkili olduğu hususunda ısrar etmektedirler (Breckler, Pratkanis, McCann, 1990; T.B.Rogers, 1981).Benliği değerlendiren bu bakış açısına göre, benliğin hafızada temsil edilişi, diğer yapıların hafızada temsil edilişine benzer.Söz konusu yapıların benlik kavramına ilişkin verilerle birlikte benliğin bazı işlevsel durumlardaki muayyen anılarını da içerebilir.Bu durum Şekil l'de temsili olarak gösterilmiştir.

Şekildeki benlik düğüm şemasında görüldüğü gibi söz konusu şahsın benlik kavramında yer alan ben düğümü ve bu düğümün dürüst, iyi, nazik gibi özelliklerden oluşan benlik alanıyla ilişkili anılarda yer almaktadır. Kültürlü ve atletik özelliklerin bulunduğu alanlarda da, söz konusu özelliklere ilişkin anılar, gene çağrışım esasına dayalı bir hiyerarşi içerisinde bulunmaktadır.

* Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi öğretim Üyesi

Kaynak:Khilstrom ve Hoyt, 1988'den adapte edilmiştir

Şekil 1: Çağrışımsal hafıza ağında ben düğümü

Kişinin kendisiyle ilgili genel kanaati, bakış açısı olarak tanımlanan benlik kavramı, kişiliğinin genel dokusunun bütünü temsil eder. Kişilik dokusu içerisindeki daha özel noktalar, düğümler ise benlikte var olan şemaları temsil etmektedir. Bu itibarla kişilerin kendileri hakkında sahip oldukları kavramlar, bilgi ve atıflar her zaman aynı şekilde berrak olmamaktadır. Kişi muayyen bir durumda, kendisiyle ilgili atıflar ve bilgiler konusunda haberdar olabilirken, bir başka konudaki şahsi değerlendirmesinde açık, belirgin bilgi ve atıfa sahip olmamaktadır. Örneğin, A isimli bir öğrenci, akademik benliği konusunda daha net bir bilgiye sahip olup kendisini çalışkan, azimli bir kişi olarak rahatça tanımlayabilir. Oysa, aynı kişiye gurup içerisinde, 'nasıl bir insansınız?' şeklinde bir soru yöneltildiğinde; cevap vermekte tereddüt gösterebilir veya nasıl cevaplayacağım bilemeyebilir.

Benlik şemaları bilişsel - duygusal yapılar olup, bireyin belirli bir alandaki bireysel deneyimini temsil eder. Söz konusu bilişsel - duygusal yapılar benlik ile ilgili olan bilgi transferini organize edip, yönlendirirler. Muayyen noktalarda benlik şemalarına sahip olan kişi, (örneğin, çalışkan ve azimli gibi) söz konusu alanı kendince önemli görmektedir ve bu alanda kendisiyle ilgili oldukça iyi gelişmiş kavramlara sahiptir. Şahıslar kendilerini uçlarda algıladıkları, kendileri için önemli olan veya kendilerine göre başka bir alternatifin söz konusu olmadığı alanlarda ben şemalarına sahiptirler (Markus, 1977). Örneğin, kendisini fedakâr olarak değerlendiren ve bencillik ile alakası olmayan bir şahıs bu alanda kendisi ile ilgili yüklü bir kanaate sahiptir. Komşusu en sıkışık olduğu anda bile kendisinden yardım istediğinde, kendisi için zararı dokunacağını bildiği halde yardıma koşacaktır.

Bireylerin sahip oldukları benlik şemaları ve içerikleri söz konusu şahsın algılarını, hafızasını ve değerlendirmelerini de etkileyen bir husustur. Her kişinin benlik kavramında kendine özgü, çarpıcı yönler mevcuttur. Ancak muayyen bir özellikte belirli bir şemaya sahip olmayan kişi, bir başka özellikte şema geliştirmiş olabilir. Sosyal hayatta önemli olan husus benlikte gelişmiş olan şemaların, bireyin çevresiyle birlikte

kedisini de algıları, değerlendirmeleri ve hafızası boyutunda önemli ölçüde etkilemesidir.

Belirli bir şema bireyin o yönde gelen bilgiyi ayrıştırmasına, rafine etmesine imkan verirken; şahsın bir başka kişiye ait mevcut şemaları da o kişi hakkındaki düşüncelerini yönlendirir. Böylece kişinin benliğinde geliştirmiş olduğu şemalar hem kendisini, hem de başkalarını sınıflandırıp değerlendirmesine imkan verir (Markus, Sentis, 1982). Ayrıca belirli bir konuda gelişmiş bir şemanın mevcudiyeti kişinin her hangi bir şahıs hakkındaki değerlendirmesinin hızını ve içeriğini belirlemektedir. Örneğin, fedakarlık şemasına sahip olan kişi, söz konusu özelliği gündeme geldiği an 'Bu benim' şeklinde tutarlı ve çabuk tepkide bulunacaktır. Tutarlı ve ani tepkilerin, hızlı karar vermenin yanı sıra muayyen bir özellik için şemanın gelişmiş olması, bireyin şemayla ilgili veriler hakkında daha teferruatlı düşünmesine de imkan sağlamaktadır (Cacioppo, Petty ve Sidera, 1982). Fedakarlık özelliği gündeme geldiğinde, söz konusu yönde şemaya sahip birey hem çabuk, hem tutarlı, hem de daha teferruatlı cevaplar ve değerlendirmelerde bulunacaktır.

Şemalarımız algılarımızı (idrak) etkilerken, bireylerin her zaman olumlu şemalara sahip olmadığı da bilinmektedir. Kişiler kendileriyle ilgili olumlu olduğu kadar olumsuz, ancak düzenli bir yapı içerisinde oluşmuş olumsuz şemalara da sahip olabilirler. Olumsuz şemaların işleyiş mekanizması da genellikle olumlu şemaların işleyiş mekanizmasına benzerdir (Fiske, Taylor, 1991). Ancak önemli olan nokta, olumsuz özellikler (treit) de şema geliştirmiş olan bireyler, sahip olmadıklarını düşündükleri özelliklere verdikleri cevapları çok çabuk olmaktadır. Oysa, aynı kişilerin kendilerinde var olan özellikleri algılamaları, dolayısıyla da cevaplan nispeten daha geç olmaktadır. Örneğin, içe dönük bireyler neşeli, hoş sohbet gibi özelliklerini anında teşhis edebilirken, çekingen, suskun ve düşünceli gibi özelliklerini aynı tarzda teşhis edemezler (Wurf ve Markus, 1983). Çekingenlik, suskunluk ve düşünceli olma gibi özelliklerin benliklerinde olup olmadığı konusundaki yargılan nispeten daha geç olmaktadır.

Benlik şemaları bireylerin şemalarıyla ilişkili bilgileri hatırlanmasını da kolaylaştırmaktadır (Fiske, Taylor, 1991). Benlik şemaları, benlik kavramıyla uyuşan verilerin hatırlanmasını kolaylaştırıcı bir göreve sahiptir. Örneğin, fedakar şemasına sahip bir birey, geçmiş yaşantısı ile ilgili anılarını hatırlaması söz konusu olduğunda ilk anda hatırladıktan yardımseverlik, desteklemek gibi kavramlar çerçevesinde yer alan anıları olacaktır. Aynı kişi fedakarlık örneği içeren davranış örneklerini hatırlarken, gelecekte de fedakar davranışlar göstereceği beklentisi içinde olacaktır ve çevresinden gelen 'fedakar değilsin' mesajlarına tepki gösterecektir.

Şemalar, bireyin mevcut andaki hafızasını (geçmişini), yaşamakta olduğu zaman dilimini ve gelecek davranışları ile ilgi değerlendirmelerini etkileyerek; benlik kavramındaki muhtelif alanlarda bireyin sosyal duyarlılığını (Leveeney ve Moreland, 1980), cinsiyet rolü benlik kavramını (Markus ve Sentis, 1982; Tunnell, 1981) ve beden imajı boyutunu da etkilemektedir (Markus, Hamil ve Sentis, 1987).

Ben şemaları değişmeye dirençli yapılardır. Bireyin muhtelif kişiler hakkında sahip olduğu şemalar gibi, benlik şemaları da hafızaya yüklenmiş olup diğer şemalar gibi fonksiyonda bulunurlar. Ancak, kişinin kendisiyle ilişkili yargılarını belirleyen bazı noktalar vardır. Birinci derecede önemli olan husus kişinin hafızasındaki kendine ait

bilgilerin, başkalarına ait bilgilerden daha çabuk ulaşılabilen bilgiler olmasıdır. Kişinin kendisiyle ilgili değerlendirme ve kararları, başkalarıyla ilgili değerlendirme ve kararlarından daha hızlı gerçekleşmektedir. Şüphesiz kişinin neşeli olup olmadığına yönelik kanaati, bir başka kişi için yapacağı değerlendirmeden daha kolay ve hızlı olacaktır. Ayrıca kişinin kendisiyle ilgili değerlendirmesi, hafızadan geri getirilmesi ve hatırlanması itibarıyla daha avantajlı bir konuma sahiptir (Kuiper ve Rogers, 1979; T.B. Rogers, 1981).

Kişinin hafızasında var olan ben şemaları, başkalarına ait şemalardan şu şekilde farklıdır: İnsanlar kendilerine ait bilgileri hafızalarında sözel olarak saklamaktadırlar. Hafızada bireyin başkalarına ait şemaları, kendimize ait şemaların tersine görsel şemalar olarak bulunmaktadır (P. Brown, Keenan ve Potts, 1986; Lord, 1987). Farklılığın söz konusu olduğu bir başka nokta ise, kişinin kendisine ait veriler doğrultusunda oluşturduğu benlik şemasının daha duyu yüklü olmasıdır. Muhtelif araştırmaların iddialarına göre, kişinin benliği ile ilgili bilgileri algılama ve hatırlama avantajının da benlik şemalarının duygusal içeriğinden kaynaklandığı görüşü hakimdir (Bargh, 1982; T.B. Rogers, 1981). Genel olarak değerlendirecek olursak, ben şemaları bilinen duygusal içerikli, karmaşık ve muhtemelen de sözel içerikli benlik portreleridir. Oysa başka kişilere ait şemalarımız daha az bildiğimiz, hafızada daha sınırlı, daha az duygusal içerikli, daha basit ve hayali bir şekilde bulunmaktadır (Fiske ve Taylor, 1991).

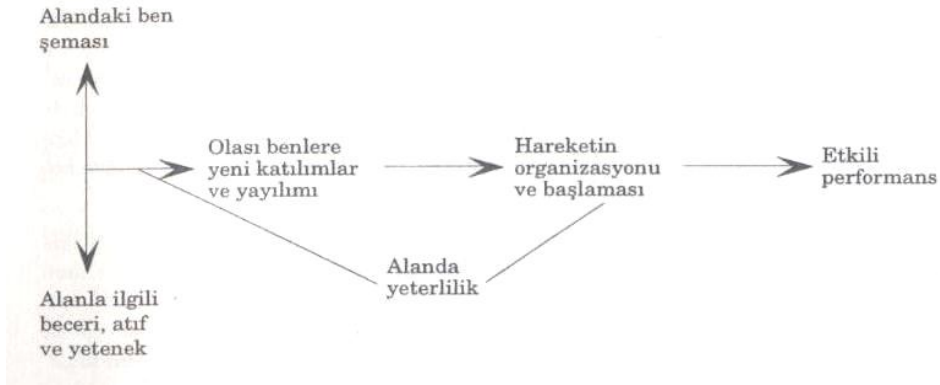
Kişilerin kendileri ve başkaları konusunda yaptıkları değerlendirmeler de önemli ölçüde benlik şemalarının etkisiyle gerçekleşmektedir. İnsanlardan kendi davranışlarına anlam vermeleri istendiği vakit, değerlendirmelerini genellikle benlik şemaları ile tutarlı bir şekilde yapmaktadırlar. Ayrıca bireyler kendi benlik şemaları ile ilgili yargılarını da daha çabuk gerçekleştirmektedirler. Ancak, şemalar kendi başına yargıları ve hatırlama süresini kısaltıcı bir rolde değildir (Markus, 1977).

Bazı durumlarda, benlik ile ilişkili muhakeme ve kararlar şema geliştirmiş kişiler için şema geliştirmemiş kişilere göre daha uzun zamanda gerçekleşmektedir (Kuiper, 1981). Yargı ve kararların hangi durumlarda daha çabuk veya geç gerçekleştiği henüz açıklık kazanmış bir konu değildir. Mevcut spekülasyonlar iki boyutta değerlendirilmektedir. Örneğin, azim konusunda şema sahibi bir kişiye çok çalışıp çalışmadığı sorulduğunda cevabı kısa sürede alabiliriz. Bireyin cevabı kendisinin benlik imajını bütünleştirici bir bölümünü oluşturmaktadır. Oysa, aynı kişiye daha önce düşünme imkanı bulamadığı bir soru yöneltildiğinde cevap süresi uzun olacaktır. Yenilik ve / veya karmaşıklık kararları, hükümleri etkileyen iki önemli unsur olarak görülmektedir. Bazı durumlarda bireyin gelişmiş şeması (karmaşıklık) gereği, yöneltilen soruyla ilgili yüklü bilgiye sahip olması da kararlarının, *cevaplarının* gecikmesine sebep olabilir. Kişi daha önce karşılaşmadığı (yeni) bir soruyla karşılaşınca; konuyla ilgili yüklü bilgi sahibi olmaması nasıl cevaplayacağına karar vermesini geciktirebilir.

Bu konudaki spekülasyonların ima ettiği nokta, uç ve aşma yargıların orta ve aşına olunmayan yargılamalardan daha etkili bir şekilde üretildiğidir.

Benlik sisteminin ileriye dönük içeriği bireyin 'olası benlerini' temsil eder (Markus ve Nurius, 1986). 01ası benler bireyin ne olabileceğini, ne olmak istediğini ve ne olmaktan korktuğu konusunda fikirler içerir. Bu itibarla olası benler, benin gelecek durumlardaki

özel temsillerini oluşturur ve kişisel amaçların oluşumu ve belirginleşmesine imkan sağlar. Ancak, olası ben kavramı gelişimini destekleyecek veriler henüz tatmin edici olgunluğa ulaşmamıştır. Markus ve Nuris (1986), Markus ve Ruvolo (1989), Deutsch ve arkadaşlarının (1988) çalışmaları "olası ben kavramı" üzerinde çalışma yapılmasını destekler mahiyettedir. Günümüzdeki veriler doğrultusunda olası benliklerin kavramsallaşması, insanların ileri dönük bakış açılarını netleştirici, amaçları geliştirici, ve söz konusu amaçlara ulaşma gayreti içinde uygun davranışları geliştirici bir konumdadır. Bu haliyle, olası benlerin bireylerde önemli motivasyonel fonksiyonları vardır. Ben şemalarının ve olası benlerin yetenekler ve kendini yeterli görme durumuyla etkileşime girip bireyin performansını nasıl etkilediği aşağıdaki şekilde temsili olarak gösterilmiştir.

Şekil 2 : Ben şemaları, yetenek ve olası benliklerin etkileşim, ve Performans düzenlenişi

Kaynak : Markus, H., Cross, S., Wurf, E. (1990) 'The Role of Self-System in Competence' R.J. Sternberg, J. Kolligan, Jr. (Eda). Competence considered (S. 205-225). New Haven, CT: Yale University Yayını.

Benlik, benlik kavramı ve benlik kavramının dokusunu oluşturan ben şemaları insanın hayatına yön vermesini, anlamasını ve kararlarını da etkileyen kişiliğin yapı taşlarıdır. Kişilik hummalı bir konu olması nedeniyle toplumda ve bireysel temelde olduğu kadar kültürler arası araştırmalara ihtiyaç duyulan; belki de insanlığın varlığı süresince üzerinde çalışılmaya değer bir konu olma özelliğini taşıyacaktır.

KAYNAKLAR

- Bargh, J.A. (1982) Attention and automaticity in the processing of self-relevant information **Journal of Personality and Social Psychology**, 43, 425-236.
- Bower, G.H., Gilligan, S.G. (1979) Remembering information related to one's self. **Journal of Research in Personality**, 13, 404-419.
- Breckler, S.J.; Pratkanis, AR., McCann, C.D. (1990) The Representation of self in multidimensional cognitive space. **British Journal of Social Psychology**.
- Brown, P., Keenan, J.K., Potts, G.R. (1986) The self-reference effect with imagery encoding. **Journal of Personality and Social Psychology**, 51, 897-906.
- Cacioppo, J.T., Petty, R.E., Sidera, J.A. (1982) The effects of a salient self-schema on the evaluation of proattitudinal editorials: Top-down versus bottom-up message processing. **Journal of Experimental Social Psychology**, 18, 324-338.
- Deutsch, F.M., Ruble, D.N., Fleming, A., Brooks-Gunn, J., Strangor, C. (1988) Information-seeking and maternal self-definition during the transition to motherhood. **Journal of Personality and Social Psychology**, 55, 420-431.
- Fiske, S., Taylor, S.E. (1991) **Social Cognition**. New York: McGraw-Hill.
- Kihlstrom, J.F., Cantor, N. (1984). Mental Representations of the self. L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 17, s. 2-48). New York: Academic Press.
- Kuiper, N.A. (1981) Convergent evidence for the self as a prototype: The 'inverted-U RT effect' for self and others. **Personality and Social Psychology Bulletin**, 7, 438-443.
- Kihlstrom, J.F., Hoyt, I.P. (1988) Hypnosis and the psychology of delusions. T.F. Oltmanns ve B.A. Maher (Ed.) **Delusional beliefs** (s. 66-109) New York: Wiley.
- Kuiper, N.A., Rogers, T.B. (1979) Encoding of personal information: Self-other differences. **Journal of Personality and Social Psychology**, 37, 499-514.
- Lord, C.G. (1987). Imagination self and others: Reply to Brown, Keenan, and Potts. **Journal of Personality and Social Psychology**, 53, 445-450.
- Markus, H. (1977) Self-Schemata and processing information about the self. **Journal of Personality and Social Psychology**, 35, 63-78.
- Markus, H., Cross, S., Wurf, E. (1990) The role of self-system in competence. In R.J. Sternberg, J. Kolligan, Jr (Ed.), **Competence considered** (s. 205-225). New Haven, C.T.: Üniversite yayını.
- Markus, H., Hamili, R., Sentis, KP. (1987). Thinking fat: Self-schemas for body weight and the processing of weight relevant information. **Journal of Applied Social Psychology**, 17, 50-71.
- Markus, H., Nurius, P. (1986) Possible selves. **American Psychologist**, 41, 954-969.
- Markus, H., Ruvolo, A. (1989) Possible selves: Personalized representations of goals. In L.A. Pervin (Ed.), **Goal concepts in Personality and Social Psychology** (s. 211-242).

- aMarkus, H., Sents, K.P. (1982) The Self in social information processing.J.Suls (Ed.), **Psychological perspectives on the self** (Vol. 1, s. 41-70).Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Rogers, T.B. (1981) **A model of the self as an aspect of hum an information processing**. N.Cantor ve J.Kihlstrom (Ed.). **Personality, cognition, and social interaction** (s. 193-214). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Smith, E.E., Medin, D.L. (1981) **Categories and Concepts**.Cambridge, MA:Harvard University Press.
- Wurf, E., Markus, H. (1983, Ağustos) Cognitive consequences of the negative self. Amerikan psikoloji Derneği'nin toplantısında sunulmuştur. Anaheim, Ca.